

I

Dit is geen droom. Het is maandag 4 december 2023, de temperatuur schommelt rond het vriespunt, de hemel is helblauw. Ik loop door het Großer Tiergarten en er ligt sneeuw, een echt pak, dat dik genoeg is om voetsporen in achter te laten en zich ook over de smalste takjes wonderbaarlijk zorgvuldig verdeeld heeft. Zo wit is het nog maar zelden.

Alles is hetzelfde en toch compleet anders; dit is een

winterdag als een kunstwerk. Ik loop en de bewoonde wereld lijkt steeds verder weg. Berlijn is een stad waar je je alleen kunt wanen, ook nu ben ik nog niemand tegengekomen, en even vergeet ik dat vannacht weer zo'n nacht was en vanmorgen weer zo'n ochtend, en dat ik weggegaan ben zonder een woord tegen L te zeggen.

Ik heb mijn koptelefoon op en luister naar *Winterreise*, in een uitvoering van Michael Wilmering (zang) en Daan Boertien (piano) uit 2022. *Winterreise* speelt zich niet af in een weliswaar verlaten, maar lieflijk besneeuwd stadspark, waar de witte velden glinsteren in de zon en de musjes kwetteren, nee: de zanger, de wandelaar, doolt door een winternacht over onbegaanbare wegen, langs bevroren bergstromen, een ijzige wind rukt aan zijn hoed, raven krassen hem na, zijn tranen bevroren op zijn wangen.

Winterreise is een cyclus van vierentwintig liederen, gecomponeerd in 1827 door Franz Schubert op gedichten van Wilhelm Müller, en gaat over de liefde en de dood, over verlangens en dromen, en over het vaak bittere ontwaken in de werkelijkheid.

Er is geen begin. In het eerste lied komt de wandelaar aangelopen op zich almaar herhalende achtste noten in d-mineur. Hij was al onderweg voor we hem hoorden en tegelijkertijd is de opening een afscheid met de titel *Gute Nacht*.

De wandelaar – eigenlijk een te vriendelijk klinkende benaming voor de reis die hem te wachten staat, en toegegeven, eentje die ook niet helemaal samenvalt met het Duitse *der Wanderer* – vertrekt bij het huis van zijn geliefde. Waarom hij weg moet, blijft enigszins onduidelijk. Hij vertelt dat de toekomst er in mei nog zonnig uitzag, er zelfs gesproken werd over een bruiloft. Misschien heeft zich inmiddels een betere huwelijkskandidaat aangediend, misschien is er een conflict ontstaan of overspel gepleegd, in ieder geval is dit nachtelijke vertrek overhaast en gedwongen, en de wereld is koud en *trübe*: somber, droevig. In de eerste helft van zijn tocht, de eerste twaalf liederen, zal de wandelaar proberen zich te warmen aan zijn herinneringen, maar hoe meer hij ervan doordrongen raakt dat hij in een illusie geleefd heeft, des te sterker verlangt hij naar de dood – die niet komt. *Winterreise* heeft geen begin, geen klassieke handeling en in zekere zin ook geen einde.

De liederen draaien om veel meer dan een stukgelopen liefde, de cyclus is een metafoor voor (de mysteriën van) ons bestaan en een kunstwerk van grote gevoelens. Hoewel sommige uitroepen na tweehonderd jaar wat gedateerd klinken (“Wat voor een dwaas verlangen/ Drijft mij naar die woestenijen?”), is die grootsheid nog even aangrijpend en wordt het nooit

echt melodramatisch. De rusteloosheid van de wandelaar is ons niet vreemd. Net zomin als zijn weemoedige verlangens, zijn onbestemde gevoel van heimwee en het besef van zijn sterfelijkheid. *Winterreise* is de ervaring van een heel leven in iets meer dan een uur.

In een analyse las ik eens dat er bij Schubert geen troost is, geen belofte van iets wat het hier en nu overstijgt. Maar de compositie zélf, Schuberts melodieën zijn die troost, door de vorm die hij gevonden heeft voor de wankel en tegenstrijdige kanten van dat hier en nu weet hij zijn luisteraar er wel degelijk aan te onttrekken.

De vorm, alles staat of valt met de vorm.

Vannacht, zo'n nacht, moest ik daaraan denken, aan de vorm. L was ook wakker – L is vaak wakker – en aan zijn diepe, snuivende ademhaling hoorde ik dat hij bezig was een pijnaanval te pareren. Na vier jaar weet ik dat ik niet moet vragen of ik iets kan doen (nee), of het een beetje gaat (nee), of hij een kopje thee wil (neehee). Ik weet dat ik moet wachten en dat de ochtend vaak verlichting brengt, maar vanmorgen was zo'n ochtend. L's bovenlip strak om zijn tanden gevouwen, zijn ogen weggezonden in hun kassen, zijn neus opgetrokken alsof hij zich voortdurend afvroeg wat er toch zo stonk. Ik keek, keek weg en trok de deur harder dan

nodig achter me dicht. Ik ben niet boos op hem, denk ik. En eigenlijk gaat alles veel beter dan voorheen.

L is mijn man. Hij heet Leon, maar schrijvend noem ik hem nu eenmaal L. Sinds vier jaar wordt hij gegijzeld door een raadsel, een defect, een neurologische stoornis, een pijn die zich van zijn schedel, oogkassen en neusbrug naar zijn verhemelte en bovenkaak verspreidt. Het is alsof een octopus met zijn tentakels aan L's aangezicht rukt, alsof iemand met een tang aan zijn boventanden trekt, alsof zijn hoofd een handschoen is waarvan de voering niet meer past. En het is dat ook allemaal niet. Het is een pijn die vooralsnog niemand begrijpt en die zich niet laat verhelpen. Een pijn die enkele jaren ontwrichtte, ontregelde en ontdeed. Die alles ont-, ontschreef ook.

Maar het gaat dus beter. L is eraan gewend geraakt om zijn hoofd te zien als een kapotte handschoen waar een octopus aan trekt. Het gewone leven is min of meer teruggekeerd. Bijna niemand merkt iets aan hem. We gaan niet meer naar dokters. Onze gesprekken gaan weer voornamelijk over andere dingen, soms komt de pijn zelfs dagen achtereen niet ter sprake – iets wat tot op een jaar geleden ondenkbaar leek en waarvoor ik zou hebben getekend. Maar 'het' is er nog steeds. Als ik straks thuiskom kan het beter zijn, maar weg is het niet.

Wat ik nu doe, heb ik vaker gedaan. Ik ben steeds weer gaan lopen, steeds weer naar buiten gevlucht. En juist nu L 'er zo goed mee omgaat', juist nu ik aan een nieuwe roman begonnen ben, juist nu we verdergaan, ervaar ik in zo'n nacht en zo'n ochtend een dubbele nederlaag, die van de geliefde én die van de schrijver. Degene van wie ik boven alles hou, kan ik niet helpen. Dat wat me het meest bezighoudt, krijg ik niet op papier. Ik vind er geen vorm voor.

In mijn oren stapt de wandelaar voort. Soms strompelt hij, steun zoekend bij de piano, dan weer lijkt hij zijn begeleider niet meer waar te nemen. De muziek gloeit. *Winterreise* heeft iets van een koortsdroom. Ik weet dat Schuberts werk complex is, met name zijn latere composities, maar ik luister ernaar met de *Leidenschaft* van een liefhebber, niet met het oor van een kenner.

Franz Liszt noemde Schubert de meest poëtische onder de musici. Hij was een dichter en zijn moedertaal was de muziek. Ook in *Winterreise* is de piano zelf een personage, een verteller, die soms samensmelt met de zanger, maar vaker diens uitlatingen becommentarieert, verdiept of tegenspreekt. De piano legt voortdurend bloot hoe ambivalent de gevoelens van de wandelaar zijn, omdat Schubert op een onconventionele

manier varieert met de toongeslachten majeur en mineur.

Waar majeur doorgaans als vrolijk en opgewekt wordt ervaren, grijpt Schuberts majeurtoon je naar de strot; hij benadrukt ermee hoe fragiel het mooie en goede is, hoeveel we op het spel zetten als we ons hart aan iemand geven.

Wanneer de wandelaar in de laatste strofe van het openingslied aan zijn dromende meisje denkt, wisselt de toonaard van mineur naar majeur. En hoewel dat logisch klinkt – hij bloeit vast op bij de gedachte aan haar – is het effect dus tegengesteld. De majeur ontmaskert de herinnering als een illusie, wat overblijft is de realiteit van de winterse duisternis, die *trübe* wereld.

Ook als de wandelaar op twee derde van zijn reis de hoop begint te verliezen, horen we de ‘vrolijke’ majeur. En wanneer hij in het een-na-laatste lied zijn doodsverlangen uitspreekt met de terneergeslagen woorden ‘Im Dunkeln wird mir wohler sein’, dan verleent de piano lichte, haast bemoedigende ondersteuning, waardoor er een schemerige sfeer van berusting ontstaat.

Soms is de wisseling ook andersom; als de wandelaar zich moed inspreekt en luid ‘Lustig in die Welt hinein/ Gegen Wind und Wetter!’ zingt, dan verraadt

de overgang van majeur naar mineur dat hij zichzelf overschreeuwt. Het resultaat is telkens even krachtig als verfijnd, en bovenal hartverscheurend.

Die rigoureuze stemmings(ver)wisselingen, die de hevigheid van een innerlijke worsteling uitdrukken, die verdriet en vreugde en alles wat daartussen ligt sublimeren, die uitersten vind ik zo schitterend aan Schuberts liederen.

Het lied dat me zijn werk in trok heet dan ook toepasselijk *Lachen und Weinen*, waarin het vrij letterlijk draait om ons onbestendige gevoelsleven. Vanmorgen, klinkt het daar, zat ik nog gezellig te lachen en nu de avond valt word ik plots door droefenis overvallen, waarom 'ist mir selbst nicht bewusst'. Het komt niet uit *Winterreise*, maar staat op een cd die ik eens in L's collectie vond, een soort *greatest hits* van *Schubert Lieder*.

Lachen en huilen, zwieren en razen, dat was precies wat ik vanaf het begin ook met L kon, en praten, altijd overal eindeloos over praten, wij zouden nergens voor terugdeinzen, al was het verwarrend en soms een beetje belachelijk om domweg triomferend op te staan en zomaar zwaarmoedig weer in bed te stappen. Kennelijk hoorde dat erbij. Zoals pijn erbij hoorde. Vroeger had ik zonder twijfel onderschreven wat ik de laatste jaren zo vaak gelezen heb: een leven zonder pijn ver-

zandt in leegte en lusteloosheid. De kern van die waarheid zie ik ook nu nog, maar zo'n nacht en zo'n ochtend bewijzen dat met die kern niet alles gezegd is.

Schubert heeft dat begrepen en componeerde *Winterreise*. Hij heeft mededogen met de wandelaar, met zichzelf, met ons. En hoe vaker ik de cyclus beluister, des te groter wordt mijn genegenheid voor deze componist.

Klopt het wel wat ik daar zeg? Ik hou natuurlijk van zijn *werk*. Met de man zelf had ik mogelijk niet overweg gekund. Hoewel, ook veel van wat ik tot nu toe over en van hem las, heeft die genegenheid doen toenemen. En af en toe kwam dat door schijnbaar verwaarloosbare details, dat hij met zijn brilletje op sliep bijvoorbeeld, of dat hij zijn vader en stiefmoeder in een brief verzoekt alles 'was nur grüßbar ist' namens hem te groeten. En door wat hij nog onder de afsluiting van een lang bericht aan een vriend noteert:

Lebe wohl!

recht wohl!!!

Zelf leefde Franz Schubert *recht kurz*. Hij werd geboren in 1797 in (een buitenwijk van) Wenen en stierf daar eenendertig jaar later, in 1828, in het huis van zijn broer

Ferdinand. Dat huis was het laatste van de lange lijst logeeraadressen waar Schubert zijn volwassen leven sleet. Hij beschikte nooit over een eigen woning, had geen vaste relatie, geen kinderen, nauwelijks geld en hij zag niet veel van de wereld. Je zou kunnen zeggen dat hij wel iets beters te doen had: Schubert liet symfonieën, missen, ouvertures, piano-, koor- en kamermuziek na, én ruim zeshonderd liederen.

Decennialang werd hij afgeschilderd als een beklagenswaardige figuur, arm en miskend en te schuchter om zijn genialiteit onder de aandacht te brengen; hij zou zich bibberig achter de piano verschanst hebben en de noten zouden simpelweg tot hem gekomen zijn. Inmiddels is dat beeld bijgesteld. Franz Schubert was een van de eerste vrije kunstenaars. Hij was kritisch, gedisciplineerd en zelfbewust. Ofschoon promotie niet zijn sterkste kant was, deed hij ook geen concessies aan hogere, kerkelijke of commerciële kringen in ruil voor een carrière.

De erkenning die hij verdiende, kreeg hij bij leven zeker niet, maar dat wil niet zeggen dat hij twijfelde aan zijn kunnen. Zijn karakter kenmerkt zich door een fascinerende combinatie van obsessief kunstenaarschap en een hang naar gemoedelijkheid. Zijn productiviteit was ontzagwekkend, maar zijn publiek bestond in de regel uit zijn vrienden.